

15. Стивенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения / Ч. Стивенсон // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 129–154.
16. Стросон Р. Интенция и конвенция в речевых актах / Р. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 131–150.
17. Ткач П.Б. Значення преференції та його вираження у складних синтаксичних конструкціях сучасної української мови : дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / П.Б. Ткач. – Х., 2004. – 201 с.
18. Фоміна Л.В. Комунікативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу : автореф. дис...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Л.В. Фоміна. – Х., 2000. – 18 с.
19. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К.Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с.

В статті досліджуються питання взаємозв'язку комунікативного устрою сопоставительних конструкцій з формальним і семантичним рівнями організації пропозицій. Звернення в дослідженні до системи понять теорії речевих актів, таких, як іллокутивна сила, іллокутивне намірення, речевий акт, дозволяє глибше проникнути в природу сопоставлення як мовної категорії.

Ключевые слова: комунікативний рівень організації пропозицій, актуальне членення пропозиції, тема, рема, прагматика, речевий акт.

The problem of correlation between communicative structure of comparative constructions and formal and semantically levels of sentences' organization is analyzed in the article. The appeal to the notion system of the theory of speech acts, such as illocutive power, illocutive intention, speech act, permits to penetrate deeper into the nature of comparative as language category.

Key words: communicative level of sentences' organization, actual sentence division, thema, rhema, pragmatics, speech act.

УДК 821.161.2-1(092)

*Ганна Денискіна
(м.Київ)*

ПАРАДОКСАЛЬНІ ВИСЛОВЛЕННЯ В ІДЮСТИЛІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті описано мовні засоби творення парадоксальних висловлень у поетичних текстах (на матеріалі творчого доробку Ліни Костенко); визначено, що найпродуктивнішими лінгвостилістичними засобами створення парадоксальних висловлень є оксиморон, антитеза, гіпербола, метафора та персоніфікація; встановлено, що з погляду логіки з метою створення парадоксальних висловлень Ліна Костенко вдається до порушення причиново-наслідкових зв'язків та закону достатньої підстави.

Ключові слова: парадоксальні висловлення, поетичний текст, оксиморон, антитеза, метафора, персоніфікація, гіпербола.

Філософська багатовимірність художнього мислення Ліни Костенко, яка постає з неперевершеного уміння відтворити парадоксальність життя у поетичних образах, наблизивши читача до досягнення істини, вражає глибиною, широтою і точністю узагальнень. Багато найважливіших філософських проблем, що по-своєму парадоксально розумілись людством у різні епохи, так чи інакше порушено в її творах: питання сенсу людського життя, швидкоплинності часу, діалектики духовного та матеріального, проблеми духовності, творчості, свободи, патріотизму тощо. Кожна нова доба привносила щось нове в досягнення дійсності, інколи радикально змінюючи цінності та моральні орієнтири суспільства. У зв'язку із цим системний опис мовної реалізації категорії парадоксальності у поетичних текстах Ліни Костенко є надзвичайно актуальним, оскільки дає змогу виявити особливості мовомислення видатної поетеси.

Мова творів Ліни Костенко вивчалась в аспекті граматичного вираження метафор (Л.І. Мацько, Л.В. Кравець), поетики експресивності (Г.Д. Кошарська), семантики та стилістичної функції кольоративів (Г.А. Губарева), стилістичних функцій запозичень (О.В. Степанюк), лексико-семантичного вираження концепту «природа» (І.М. Дишлюк), лексико-граматичних засобів вираження заперечення (О.В. Кардашук), емоційно-експресивних засобів та їх стилістичних функцій (В. Власенко, С. Яцик), мовних засобів створення зорових образів (А.Л. Кудіна), структурно-семантичних функцій інтер'єктивів (І.М. Гуменюк), літературної ономастики (Ю.О. Карпенко, М.Р. Мельник) тощо. Також в аспекті лінгвофілософських студій розглядалася категорія часу у філософській ліриці Ліни Костенко (Л.В. Миронюк), здійснювалось з'ясування взаємовпливів екзистенціалізму та кордоцентризму в творчості видатної поетеси (О.В. Ковалевський), характеризувався концепт «правда» як складова етико-естетичного ідеалу Ліни Костенко (О. Варава), розкривався асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова та, його вплив на семантичну і тропеїчну організацію поетичного тексту Ліною Костенко (Р.І. Стефурак). Однак особливості функціонування та мовного вираження парадоксальних висловлень у поетичному доробку Ліни Костенко ще не були предметом окремого дослідження.

Мета статті – проаналізувати мовні засоби творення парадоксальних висловлень (на матеріалі поетичних текстів Ліни Костенко).

Значна кількість парадоксальних висловлень зумовлена особливістю ідіостилію Ліни Костенко, що полягає в інтелектуальній сміливості та у

віртуозному поєднанні поетесою виражальних засобів. Парадоксальні висловлення відіграють важливу роль у процесі пізнання, оскільки є свідченням бачення поетесою об'єктів довколишнього світу з різних, інколи несподіваних, боків, що є передумовою досягнення мови як найвищого рівня всього мисленнєвого процесу.

Таким чином, парадокс є способом розширення розуміння світу. Він притаманний не лише художнім чи науковим текстам, а й повсякденній мові: людина намагається осмислити суперечливі явища дійсності. Проте, слід наголосити, що більшість людей не усвідомлює парадоксальності висловлень, хоч і вживає їх. Саме тому провідними у дослідженні парадоксів вважаємо *принцип антропоцентризму*, що зумовлює аналіз категорії парадоксальності як вербального способу відображення авторської індивідуальності, та *принцип функціоналізму*, який стосовно категорії парадоксальності передбачає вивчення динамічної взаємодії елементів різних мовних рівнів в ідіостилі Ліни Костенко з огляду на їх функціонально-семантичні, прагматичні та когнітивні особливості.

В основі філософії Ліни Костенко – «індивідуалізм, максималізм, інтелектуальний та духовний альпінізм. Це серцевинна суть явищ, їхня справжність, неповторність, природність і щирість» [1,с.101]. Парадоксальність фрагментів її поетичного дискурсу зумовлена асиметрією форми і значення, функціонально-стилістичною неоднорідністю змістових складових тексту:

Такої дивної отрути

я ще ніколи не пила

Такої чистої печалі,

Такої спраглої жаги,

Такого зоюку у мовчанні,

Такого сяйва навкруги.

Такої зоряної тиші.

Такого безміру в добі!.. («І як тепер тебе забути?»)[5].

Як засвідчує приклад, парадоксальна думка переважно втілюється завдяки зіткненню образних засобів, у семантиці яких міститься суперечність, протилежність, протиставлення чи альтернатива, що апелюють у такий спосіб до художньої свідомості читача. «Художня свідомість – спосіб розуміння і сприйняття реальності під час якого міняються вектори сил: не об'єктивні закони природи формують і зумовлюють кінцевий творчий результат, а внутрішній закон особистості, який відображає потребу в перетворенні, зміні світу для себе і себе для світу» [9,с.324].

Багатоаспектна інтерпретація феномену парадоксальності в ідіостилі Ліни Костенко – це передусім відновлення екстралінгвістичної інформації про ірраціональний світ поетеси, спроба осмислення її світоглядної парадигми, шляхів пошуку абсолютної істини та адекватної інтерпретації буття, що позначається на розвитку художньої свідомості та поетичного мислення і виявляється в еволюції мовних засобів. На мовному рівні парадокс відображає приховані зв'язки між об'єктами реальної дійсності.

Найпростішим зі структурного погляду продуктивним мовним засобом творення парадоксальних висловлень є **оксиморон** – «риторична фігура, яка є сполученням двох непокєднаних понять, що мали б виключати одне одне» [7, с.374]; стилістична фігура, що «полягає в навмисному конфлікті ядерних значень покєднаних слів, який розв'язується усуненням одного з ядерних значень і семною трансформацією» [8, с.424]. Л.І. Мацько наголошує, що «при подальшому видумуванні в такі сполуки можна помітити, що в цьому покєднанні дві його частини є двома ознаками одного явища» [7, с.374]. У поетичних текстах Ліни Костенко переважають оксиморони-словосполучення, які створюють ефект парадоксальності завдяки одночасній неможливості покєднання явищ, дій, станів, ознак. Найчастіше парадокс зумовлює непокєднане покєднання:

- іменника і дієслова: *Життя ішло, минуло той перон./ Гукала тиша рупором вокзальним.* [4, с.143]; *Чому ліси чекають мене знову, /на щит піднявши сонце і зорю. /Я їх люблю, я знаю їхню мову. /Я з ними теж мовчанням говорю.* (Мене ізмалку люблять всі дерева) [4, с.166]; *І чую тишу. І співають птиці* [4, с.157]; *Сосоновий ліс перебирає струни. /Рокоче тиша на глухих басах* [4, с.270];

- іменника і прикметника: *Мене веселий смуток заарканить* («Летять на землю груші, як з рогаток»);

- іменника та іменника: *У громі дня, в оркестрах децибелів /Ми вже були як хор глухонімих* [4, с.157]; *Сірказузи, Етна, Таорміна, /Подаруйте вічність хоч на мить!* [4, с.170];

- дієслова з дієсловом: ... *мій білий світ, міцні твої тенета, – /Страждаю, мучусь, гину, а живу!* [4, с.275];

- прикметника з прикметником: *І як ми будем, як тепер ми будем?! – /Такі вже рідні і такі чужі!* [4, с.106].

Парадоксальність спонукає читача до уважного декодування суперечливих фрагментів поетичного дискурсу, до глибшого аналізу асоціативного потенціалу одиниць лексичного та синтаксичного рівнів мови.

Слід наголосити, що оксиморон належить до мовностилістичних засобів творення парадоксальних висловлень, але, «на відміну від каламбурів та іншої гри слів, які створюють комічно-гумористичний ефект, оксюморон спонукає читача до глибокого осмислення індивідуально-художнього прийому поєднання непоєднуваного» [7, с.374].

Парадокс може також вибудовуватися із залученням **антитези** – «риторичної фігури, що полягає у зумисне підкресленому зіставленні двох протилежних, але пов'язаних між собою понять, явищ, речей, ідей та образів для підсилення вражень, для більшої переконливості» [7, с.367], «одна з форм контрасту. Антитеза може бути простою за умови одного протиставлення і розгорнутою, якщо вона має кілька протиставлень або пронизує весь текст» [7, с.367]. Уважаємо, що в такому випадку антитеза є чинником парадоксальності, оскільки за такої умови вона одночасно реалізує контраст (при розумінні слів у прямому значенні) і тотожність (при декодуванні подальшого значення мовних одиниць). При цьому контекстуальну антонімічну пару в поезіях Ліни Костенко найчастіше становлять:

- дієслова: *Ми є тому, що нас не може бути*” [5];
- іменники: *З усіх трибун — аж дим над демагогом. /Усі беруть в основу лєнінізм. /Адже ніхто так не кляється богом, /як сам диявол— той же шовінізм. («Біль єдиної зброї»)[5]; В безсмерті холодно. І холодно в житті. /О Боже мій! Де дітися поету?! («Астральний зойк»);*
- прикметники: *Стогне завія до рання, /зламавши об лїс крило... /Ти — моє перше кохання. /Останнє уже було. («Бїла симфонїя»)* [5]; *І кожне слово на тремку вагу. /І день сумний, і все-таки веселий («Зустрілись двоє, хлопець і дівча...»)* [4, с.120];
- прислівники: *Я скрізь своя, і я ніде не дома* [4, с.169] тощо.

Як свідчать наведені приклади, антитеза нерідко є результатом подальшого розгортання оксиморона у тексті. Однак особливість суперечливих, протилежних понять, виражених парадоксальним висловленням, полягає у тому, що між ними неможливе поняття-посередник як з'єднувальний компонент.

Такі стилістичні фігури як оксиморон і антитеза є традиційними для побудови парадоксальних висловлень, натомість Ліна Костенко залучає також **гіперболу** перебільшуючи номінацію до парадоксальності, до абсурдності з метою виявити суть явища, змусити читача замислитися й осягнути складність чи безглуздість зображуваного: *Вокзали, темпи, термінали, /В прогрес запряжена душа. /Самі себе вже перегнали. /А*

озирнулись на лоша. [4, с.183]; Самовитий - несамовитий - /не Сезанн - не Гоген - не Мане /але що ж я можу зробити, /як в мені багато мене?! («Ван-Гог»). Як бачимо, створюючи власний світ образів та понять, поетеса поєднує у гіперболічні суміші предметні та чуттєві деталі.

Ліна Костенко при створенні парадоксальних висловлень залучає гіперболу як для посилення емоційного впливу на читача, так і для яскравого виокремлення та віртуозного зіткнення у тому чи іншому явищі якоїсь особливої якості, привернення уваги до стану, дії чи образу. При цьому залежно від мети авторки гіперболізуються позитивні чи негативні ознаки. Майстерно використовує Ліна Костенко й протилежний гіперболі виразний засіб – **літоту**, яка також сприяє створенню ефекту парадоксальності: *І цілий всесвіт вміститься в сльозу* («Смертельний падеграс») [4, с.62]. Інколи поетеса майстерно сполучає ці два взаємовиключні стилістичні прийоми: *...Стоїть людина, скинувши баласту,/ Відмолодивши років на сімсот.* [4, с.227]; *Всі проти всіх, усі ні з ким не згодні* (Дзеркало тижня №17 від 30.04.2010р.).

Щоб відтворити парадоксальність навколишньої дійсності, Ліна Костенко вдається до метафоризації. Л.В. Кравець розглядає **метафору** «як мовне явище, що має когнітивне підґрунтя і є використанням мовного знака однієї концептуальної сфери на позначення складника іншої, яке зумовлене асоціаціями за подібністю чи контрастністю» [6, с.32], зауважуючи, що «багато художніх метафор постають на несподіваний, часом парадоксальній, сполучуваності слів» [6,с.47]. Оживлення і опредмечення у метафорах набуває парадоксальних форм, які зумовлені одночасним поєднанням у фрагменті тексту подібного і різного, контрасту і напівтонів, розкриваючи у такий спосіб незвичайний погляд поетеси на світ, визначаючи її творчу індивідуальність. Наприклад: *Невтримний час до білого паркану, /немов коня баского, прив'яжу.* (*Летять на землю груші, як з рогаток*); *Співає гімни смертна жінка. /А в ній - чи знає і сама? - /безсмертно тужить плем'я - інки. /Те плем'я, котрого нема.* («Іма Сумиак») [5]; *І, невагома, у блакитній прірві/відчує враз вагому самоту.* («Кобзарю») [5]; *Прямими проломом пам'яті в безмежність/Уже аж звідти згадуєш себе.* [4, с.25]; *Через сліпучу призму пекторалі /тепер для нас всі скіфи золоті* («Скіфська одиссея») [5]. Такий різновид метафори як **персоніфікація**, що є, за висловом О. Селіванової, «результатом антропометричності мови, яка фіксує людину, її ознаки, частини тіла, поведінку як мірило всім речам і ґрунтується на антропоморфному використанні знаків концептуальної сфери ЛЮДИНА на позначення інших концептуальних сфер (неживих предметів, явищ природи,

тварин, рослин тощо)» [8,с.460] також слугує Ліні Костенко для створення парадоксальних висловлень: ... *де на скелях пишуть мемуари /Блискавки, століття і орли. (РГ с.226) У лісі ліс виходить з-за куліс*[4, с.215]*Самі на себе дивляться ліси./Розгублені од власної краси* [4, с.28].

За допомогою згаданих виражальних засобів парадоксальні висловлення зумовлюють виникнення у читача ефекту *дифузії*, тобто нечіткого вираження смислу, деформації усталених когнітивних процесів. Подібна деформація «активізує «зміщення» апріорних ментальних установок читача, тобто знань стосовно законів буття предметів і явищ об'єктивної дійсності, накопичених протягом культурно-історичного буття» [2,с.6]. Складність осмислення парадоксальних висловлень є наслідком змін у характері і змісті стереотипних знань або уявлень про певний фрагмент картини світу. Як бачимо, парадоксальність не руйнує дійсності, а допомагає повніше охопити її розмаїття, відкрити читачу те, що можна досягнути тільки зрозумівши і сприйнявши художній світ авторки. Саме відкидання догм, заперечення офіційно визнаного і звичного у формі парадоксу змушує замислюватись та переосмислювати те, що колись було сприйняте як абсолютна істина: *Ісус Христос розп'ятий був не раз. /Там, на Голгофі, це було уперше («Іма Сумак»)* [5].

У поетичному доробку Ліни Костенко натрапляємо і на складніші зі структурно-семантичного погляду парадоксальні висловлення, коли мовні засоби вже не можна звести лише до поєднання двох непоєднаних, протилежних за значенням слів. У такому випадку семантичні компоненти парадоксального висловлення так само є діаметрально протилежними, оскільки містять передбачувану автором для декодування читачем логічну бінарність (подвійність), яка виражена на рівні речення (інколи становить парцельовану конструкцію) *Нам з тобою, видно, по дорозі, Бо йшли й нікуди не прийшли.* («Хуртовини»)[4, с.96]; *Я знаю вас. Але, мабуть, не зовсім./ І ви мене – так само, як я вас.*[4, с.45]; *У нас з тобою не було весілля. / А, втім, було. Давно. І не у нас («Астральний зойк»)* [5].

З погляду лінгвофілософії, добираючи мовні засоби для створення парадоксальних висловлень, Ліна Костенко найчастіше вдається до алогічності та суперечливості, порушуючи при цьому закон достатньої підстави:

Сліпучо усміхнулася гроза.

Всесвітнє дерево струснулося дощами.

Що має почувати горобець у горобину ніч?

Чи страх пропорційний до маси тіла?

На цьому дереві і людство – горобець.

Але ми знаєм виміри легенди. [4, с.220].

Поєднуючи суперечливі, а інколи й протилежні поняття поетеса розкриває складні аспекти «внутрішнього» й «зовнішнього» буття людини: *Отримала я ненаписаний лист./Торкнула той лист, як струну гітарист./Я чую слова, де ні слова нема. [4,с.145]; Не час минає, а минаєм ми[4,с.232].* Висловлення у поетичному тексті стають парадоксальними і через порушення причинно-наслідкового зв'язку, внаслідок чого висновки з умови не впливають: *Ми є тому, що нас не може бути («Астральний зойк»); Умер од смерті, може,— від образ, /і за життям не пожалів, умерши. («Іма Сумак»); Ти побувала зіркою, людино! / Хто ж має право людство погасить? («Зорі»)[5].*

Також парадоксальність висловлень у поетичних творах Ліни Костенко інколи породжується свідомим поєднанням різноаспектних, гетерогенних понять: *Куди ж тепер їй дітися? / Безсмертя річ безвихідна (Віяло мадам Полетики). Веселий фільм, нівроку, на стіні, /Сама від себе хочу у відпустку[4, с.99]; Яка біда спіткала тут гречина, /сама себе забула вже причина. (скіфська одісея) Тут можна стати богом ненавмисне./А вже опришком, так і поготів... [4, с.227]; ... що часом хочеться людині/поезію шукати у мовчанні(«Все більше на землі поетів...».)*

Парадоксальні висловлення у поезіях Ліни Костенко є одним із стилістичних засобів створення ефекту обманутого очікування, оскільки передбачають розгадування авторської алюзії. У зв'язку з цим вважаємо, що парадокс є як фігурою думки, так і фігурою мови, оскільки його реалізація стосується і змісту, і способу вираження, та має концептуальний характер (це може бути антитеза, поєднання, гіперболізація чи метафоризація двох і більше концептуальних ідей).

Таким чином, парадоксальні висловлення у творчому доробку Ліни Костенко є мовними, когнітивними й інтелектуальними феноменами, що характеризуються оригінальністю, багатозначністю, експресивністю та образністю, і завжди – контекстуальною зумовленістю. Вони безпосередньо впливають на формування глибинного змісту поетичного тексту і зумовлюють його різночитання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варава О. Виміри правди Ліни Костенко //Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка : Сер. : Філол. науки. – Вип. 85. – 2009. – с. 92-101.

2. Драгалєва Л.В. Семантика контраста и средства её выражения в идиостиле Бориса Поплавского. : автореф. ... канд. филол. наук. 10.02.19 – теория языка. / Л.В. Драгалєва. – Ростов-на Дону, 2012. – 22 с.
3. Костенко Л.В. «Отримали Україну без бою... І здають без бою» / Л.В. Костенко // Дзеркало тижня. – 30.04.2010р. – №17 (797)
4. Костенко Л.В. Річка Геракліта / Л.В. Костенко ; упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського; худож. С. Якутович. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.
5. Костенко Ліна Творчість / Л.В. Костенко.[Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=36&type=tvorch>
6. Кравець Л.В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія / Л.В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 416 с.
7. Мацько Л.І. Стилїстика української мови : Підручник. / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько – К. : Вища школа, 2003. – 426с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Шехтер Т.Е. Динамика художественного сознания / Т.Е. Шехтер // Методология гуманитарного знания в перспективе ХХІ века. К 80-летию профессора М.С. Кагана : СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – Вып.12. – С.323-326.

В статтє описанї языкoвє средства испoльзoвємє для сoзданнє парадoксальнєх высказываннєх в пoэтичєских текстax (на материалє пoэзнєх Лнєн Кoстєнкo); oпрєдєлєнo, чтo нaибoлєє прoдуктнвнмн лннгвoстнлстнчєскнмн срдєдствмн сoзданнє парадoксальнєх высказываннєх явлєютєя oкснмoрoн, антнтєзє, гнпєрбoлє, мєтєфoрє и пєрсoннфнкєцнє; устанoвлєнo, чтo в аспєктє лoгнкн Лнєн Кoстєнкo с цєлєю сoзданнє парадoксальнєх высказываннєх нaибoлєє частo нєрєшєтє причннн-слєдствєннє сєзнє, а тєкжє зєкoн дoстєтoчнoгo oснoвєннє.

Ключєвє слoвє: парадoксальнє высказываннє, oкснмoрoн, антнтєзє, гнпєрбoлє, мєтєфoрє, пєрсoннфнкєцнє.

The article describes the means used for creation of paradoxical expressions in poetic text (on the basis of poems by Lina Kostenko); the article states that the most productive linguo-stylistic means of paradoxical expressions are oxymoron, antithesis, hyperbole, metaphor and personification; the article states that in the aspect of logic with the purpose of paradoxical expressions creation Lina Kostenko often breaks causal relationship as well as law of sufficient reason.

Key words: paradoxical expressions, poetic text, oxymoron, antithesis, hyperbole, metaphor, personification